

Perfect imago: Godsbeeld en zelfbeeld vanuit Bijbels perspectief

Slecht imago

Ik begin mijn verhaal met een citaat van de Vlaamse psychoanalyticus Paul Verhaeghe. In zijn boek *Identiteit* zegt hij over het christelijke mensbeeld het volgende: ‘Voor het christendom is de mens onderworpen aan een hogere autoriteit *buiten* hem, namelijk de ene en ware God, wiens geboden gehoorzaamd moeten worden, op straffe van verdoemenis. Elke poging om te ontsnappen aan zijn alziende oog is tot mislukken gedoemd, we krijgen gegarandeerd de rekening gepresenteerd. De mens moet een zo deugdzzaam mogelijk leven proberen te leiden, met slechts één doel en geen ander: het verwerven van het eeuwige leven in het hiernamaals. Het leven hier op aarde is alleen maar van belang in het licht van dat hiernamaals. Het leiden van een deugdzzaam leven is erg moeilijk omdat de mens in wezen slecht is. Volgens de christelijke leer draagt immers iedereen op basis van de erfzonde het slechte in zich, met de vrouw, in de figuur van Eva, als bron van alle kwaad. Laat de mens zijn ding doen, en hij verkracht zijn moeder, doodt zijn vader en steelt van zijn broer. Zelfrealisatie is helemaal geen goed idee, zelfverloochening is noodzakelijk. Voor de christen is moraal een gevecht tegen het kwaad dat in hem woekert. Kennis willen verwerven is ook al uit den boze, want daar is alle ellende mee begonnen. Eva wilde in de vrucht bijten van de Boom der Kennis; nota bene: kennis over goed en kwaad. Juist daarom werd ze samen met Adam uit het paradijs gezet. Kennis nastreven is bijgevolg ijdel, de gewone stervelingen kunnen dat maar beter overlaten aan God en zijn dienaren, en zich concentreren op biecht, boetedoening en zelfpijniging’ (Verhaeghe 2012, 50).

Godsbeeld en zelfbeeld: theologisch of psychologisch

Dat is een lang citaat, maar de boodschap is denk ik duidelijk. Voor een perfect imago moet je volgens Verhaeghe dus niet bij het christendom zijn. Het christendom zadelt je op met een zelfbeeld dat je slecht bent. We staan er gekleurd op, zeg maar. En als je vrouw bent, dan heb je helemaal een probleem: Eva, en daarmee de vrouw, is immers de bron van alle kwaad. Verhaeghe maakt een karikatuur van het Bijbelse mensbeeld. Maar intussen kun je het wel herkennen: dat gevecht tegen jezelf, dat gevoel dat je het

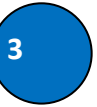
nooit goed genoeg doet en, nog dieper, dat je niet goed genoeg bent. Het klinkt nogal cru, wat Verhaeghe zegt, maar zit er geen kern van waarheid in? Het klinkt realistischer dan het mooie thema van vandaag, over perfect imago. Als pastor heb ik de jaren door genoeg gemeenteleden ontmoet, ouderen maar ook jongeren, die ermee vastgelopen waren. Ik doe het nooit goed, wat stel ik eigenlijk voor?

Alle reden dus om die twee begrippen, godsbeeld en zelfbeeld, vanmorgen onder de loep te nemen. Wat valt er vanuit de Bijbel te zeggen over de relatie tussen je godsbeeld en je zelfbeeld? Ik vind dat een lastige vraag. Het wordt namelijk al snel psychologisch. Ik neem even het godsbeeld. Je kunt zeggen: een godsbeeld bestaat uit goed luisteren naar de Bijbel. Hoe maakt God Zich daar bekend? Dan komen er vertrouwde beelden: God als herder, als vader, als rechter, als koning, enzovoorts. Beelden die elkaar natuurlijk ook weer aanvullen. We noemen dit een expliciet godsbeeld. Maar dat betekent niet dat iedereen er hetzelfde gevoel bij hebt. Want voor de een is God als vader een beeld van geborgenheid, terwijl iemand die misbruikt is er panisch van kan worden. Voor de een is God als rechter een beeld dat God recht zal doen in deze wereld, terwijl de ander er bang van wordt. Welk beeld van God er bij ons van binnen gaat zitten, heeft alles te maken met ervaringen uit onze jeugd, en hoe je bent opgevoed. We noemen dit een impliciet godsbeeld. Als dat expliciete en impliciete godsbeeld niet goed samenvallen, maar er spanning bestaat tussen hoofd en hart, tussen weten en voelen. Daarmee lijkt de gespreksstof rondom een perfect imago meer op psychologisch dan op Bijbels terrein te liggen. Of moeten we toch eerst Bijbels leren denken?

In Bijbels licht

Godsbeeld en zelfbeeld in Bijbels licht dus. Maar helpt de Bijbel ons op dit punt wel verder? Een blik in de concordantie laat zien dat het woord “godsbeeld” nergens in de Bijbel voor komt. Wél de uitdrukking “het beeld van God”, maar dat is niet hetzelfde als wat wij onder godsbeeld verstaan. Dat komt juist van de andere kant: God scheidt de mens naar Zijn beeld en gelijkenis (Genesis 1,26). Het woord “zelfbeeld” vind je ook niet.

Dat de Bijbel niet over gods- en zelfbeelden spreekt, is trouwens niet zo vreemd. De Bijbel is Gods openbaring aan mensen. Niet wij staan in de Bijbel in het middelpunt, maar God. En dan niet God zoals wij Hem voorstellen, maar God zoals Hij Zich aan ons bekend maakt. Godsbeeld en zelfbeeld zijn dus geen Bijbelse begrippen; laat staan dat je uit de Bijbel een direct antwoord kunt halen op de vraag wat de relatie is tussen je godsbeeld en je zelfbeeld. Die vragen komen pas aan de orde als de Bijbel, Gods zelfopenbaring, wordt vertolkt en als wij die woorden horen, er over nadenken en ze internaliseren. Voordat we de vraag naar die relatie tussen godsbeeld en zelfbeeld kunnen beantwoorden, moeten we dus eerst nagaan welk beeld God in de Bijbel van Zichzelf geeft, en hoe de Bijbel over ons mensen spreekt. Daar ligt, zeg ik nu alvast, wat mij betreft ook de sleutel bij die prangende vragen rondom een perfect imago, zelfaanvaarding, zelfverloochening, enzovoorts. Een evenwichtig zelfbeeld heeft alles te maken met je aanvaard weten door God. Het heeft alles te maken met genade, met leven van genade, met herstel van relaties.

Gods beeld

Vanuit “perfect imago” gedacht, kom je Bijbels gezien uit bij God. Alleen God is volmaakt, en Christus is het beeld van de onzichtbare God (Kolossenzen 1). Daarmee beginnen we dus niet bij een godsbeeld, want dat is vanuit de menselijke kant gedacht. God geeft Zich te kennen. In het Oude Testament laat God Zich al kennen als de Schepper, als de Verlosser van Zijn volk, als Degene die onrecht en goddeloosheid straft. Hij is vergevend en genadig, en tegelijk Degene die de schuldige zeker niet voor onschuldig houdt, en de ongerechtigheden van de vaders vergeldt aan de kinderen en de kleinkinderen (Exodus 34,7). God is de Heilige boven ons, maar ook te midden van Zijn volk. In het Nieuwe Testament maakt God Zich in Christus bekend als onze Redder. Deze Redder is echter tegelijk de Rechter die het oordeel over deze wereld voltrekt.

Behalve in omschrijvende woorden komt Gods zelfopenbaring ook in beelden tot ons. God als een verscheurende beer en een leeuw (Hosea 13,7-8), God die als een herder voor Zijn volk zorgt en over hen waakt (Ezechiël 34), God die draagt en redt (Jesaja 46,3-4), God als een rechter die onrechtvaardigen bestraft, God als een koning die Zijn

volk beschermt en die Zijn vijanden verplettert. In het Nieuwe Testament denken we vooral aan de Ik-ben woorden van Jezus: Ik ben de goede herder, Ik ben de ware wijnstok, Ik ben het brood des levens. En in de Openbaring van Johannes is Jezus zowel de leeuw uit de stam van Juda als het geslachte lam. Bij die veelheid van beelden is het dan natuurlijk de spannende vraag welke beelden blijven hangen. Zie je God vooral als redder of als rechter? Is Hij de goede herder of is Hij een verscheurende beer? Welke beelden en woorden internaliseer je wel en niet? Daar gaan we dan meteen de brug over van Gods openbaring naar onze godsbeelden.

Want we komen in de Bijbel wel degelijk godsbeelden tegen – ook al worden ze zo niet genoemd. In de ontmoeting met God, en dan ook: vanuit Gods openbaring, leren mensen God kennen. We vinden dit bijvoorbeeld in het meest menselijke deel van de Bijbel: het Psalmboek. Om een aantal beelden te noemen: God als rechter (Psalm 7,12), God als veilige vesting (Psalm 9,10), God als een helper van de wees (Psalm 10,14), God als koning (Psalm 10,16), God als rots, burcht, bevrijder en schild (Psalm 18,3), God als een toevlucht (Psalm 46,2). Maar ook buiten het Psalmboek komen we beelden van God tegen: God als een loerende beer (Klaagliederen 3,10). God die lijkt op een reiziger die alleen even van de weg afwijkt om te overnachten; God die een radeloze man lijkt, een held die niet kan verlossen (Jeremia 14,9). In het Nieuwe Testament lopen de beelden over God minder uiteen. Ik waag de veronderstelling dat dit komt omdat het Nieuwe Testament zo dicht rond het kruis van Jezus ligt. Daar is Jezus de Redder van zondaren. Een verzoening voor de zonden van de gehele wereld (1 Johannes 2,2). Ook dan is Hij wel voor de een val en voor de ander een opstanding, zegt Simeon (Lukas 2,34). Maar rondom het kruis leer je God kennen in Zijn genade. Het is de tijd van het welbehagen, de dag van het heil (2 Korinthe 6,2). Dat is voor vanmorgen een belangrijk punt: rondom het kruis laat God Zich kennen in Zijn genade.

De godsbeelden drukken iets uit van wie God is. Hierbij moet opvallen dat het nooit een theoretische kwestie is. Als God “rots” wordt genoemd, drukt iemand ermee uit dat je op God kunt bouwen. Als Hij “een loerende beer” wordt genoemd, is dat omdat de dichter ervaart dat God Zich tegen hem keert. Als Hij een toevlucht heet, drukt dit de

ervaring van bescherming en veiligheid uit. Nogmaals: het is dan een spannende vraag welke beelden blijven hangen; welke woorden en beelden uit Gods openbaring bij ons blijven haken, en hoe ze bij ons binnenkomen. Dat heeft dan weer te maken met het impliciete godsbeeld: heb je leren vertrouwen, heb je geborgenheid ervaren in relaties om je heen. Dat werkt door in de vraag hoe wij God zien, en hoe we onszelf zien in het licht van Gods openbaring.

De mens: naar Gods beeld

Ik ga naar de andere kant van de medaille. Wie zijn wij mensen in Gods ogen? We zijn Gods schepselen. Daarmee is eigenlijk alles gezegd over de mens. Als God onze adem wegneemt, sterven we. De mens is een adam – weliswaar niet uit de klei getrokken, maar wel uit de aarde genomen. En Eva is een rib uit Adams lijf: ze is onlosmakelijk met hem verbonden. Bovenal schiep God de mens, man en vrouw, naar Zijn beeld en gelijkenis (Genesis 1,26). Dat is zelfs het eerste wat de Bijbel over ons mensen zegt. Zonder op allerlei interpretatiekwesties rondom deze tekst in te gaan, kunnen we wel zeggen dat de mens niet los verkrijgbaar is. Wij zijn als schepsel verbonden met God. We zijn zelfs naar Zijn beeld geschapen. Hiermee is ons zelfbeeld gegeven: we zijn geschapen om op God te lijken, om Hem te dienen en lief te hebben.

Doorgaans weten we van het beeld Gods niet veel meer van te maken dat de mens meer is dan een dier. Precies dat punt haalt Verhaeghe naar voren: ‘De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis en staat bij gevolg boven de natuur’ (Verhaeghe 2012, 51). Dat zal te maken hebben met de scheppingsopdracht die meteen hierna volgt: de mens is geroepen om de aarde te bebouwen en te bewaren. Maar bij deze interpretatie wordt voorbijgegaan aan het relationele aspect: wij mensen zijn niet los verkrijgbaar. Dat aspect is ook in de gereformeerde theologie lange tijd onderbelicht gebleven als het om het beeld Gods gaat. De mens is geschapen in ware kennis, gerechtigheid en heiligheid, zo luidt de klassieke interpretatie van de mens als beeld Gods. En daar zou ik niet achter terug willen, al zeg ik er wel bij dat we dit op grond van Efeze 4 zeggen. Daar spreekt Paulus over de in Christus vernieuwde mens, die overeenkomstig het beeld Gods is geschapen in ware rechtvaardigheid en heiligheid (Efeze 4,24). Ik zou echter

hierbij vooral een lans willen breken voor een meer relationele invulling van het beeld Gods: wij staan als mensen in verband met de andere schepselen, met onze leefwereld, en we zijn vooral verbonden met God. Dat we denken dat we los verkrijgbaar zijn, is nu juist onze zonde: we hebben ons losgescheurd van God die ons ware leven is.

Met alle gevolgen van dien. Ook voor ons zelfbeeld. Want wie we zijn, weten we niet meer. Los van God komen we niet meer bij het wezenlijke van ons menszijn. Dan blijft de mens een raadsel, en dan blijven we uiteindelijk ook voor onszelf een raadsel. Zonder God zijn we aangewezen op onszelf. We halen ons imago uit wat we doen, en uit wat andere mensen van ons vinden. Maar een perfect imago wordt het natuurlijk nooit. Want wanneer doe je het goed genoeg?

Veelzeggend is echter dat het beeld Gods in het Nieuwe Testament terugkeert. En dan vooral met betrekking tot Christus. Hij is het beeld van de onzichtbare God (Kolossenzen 1,15). Christus is Gods perfecte imago. Door Hem leren wij de Vader kennen. Want het beeld dat Hij vertoont, is vol van genade en waarheid. Hij is Gods beeld, in ware kennis, rechtvaardigheid en heiligheid. Hij kent de Vader niet alleen volmaakt, Hij maakt de Vader ook aan ons bekend. Als Christus het beeld Gods heet, klinkt Genesis 1,26 er in mee. Wat wij kapot hebben gemaakt – de relatie tot God, en daarmee de relatie tot de naaste, met alle gevolgen voor onszelf – dat herstelt Christus, het beeld van God. Ik zei straks al: een perfect imago heeft alles met God te maken. Het wordt niet zichtbaar in ons, maar wel in Christus. En als ik Christus zeg, dan zeg ik genade. Door genade word je een ander mens. Verlost van je schuld. Door God aanvaard.

Godsbeeld en zelfbeeld

Ik kom terug op de verbinding tussen godsbeeld en zelfbeeld. Want dat klinkt misschien wel mooi: dat Christus het beeld Gods is en dat je door genade het beeld van God terug krijgt. Maar je zelfbeeld heeft alles te maken met je godsbeeld. Er is een veelheid van Bijbelse beelden, zo zagen we. Daar hoeft je niet uit te kiezen; je hebt ze allemaal nodig om God te kennen. Of beter gezegd: in het leven met God lichten die verschillende

beelden op. Het is dus geen kwestie van kiezen: of een liefdevolle God of een toornende rechter. Als we God door Christus leren kennen, via het kruis, dan heb ik beide beelden nodig. Zoals het kruis van Christus ook om een beslissing vraagt. Want de Redder is ook de Rechter.

Maar dat is ook wel snel gezegd. Want welke beelden van God blijven hangen, en met welke bril lees je vervolgens de Bijbel? Dat heeft ook te maken met opvoeding, met geborgenheid ervaren of juist missen. Ervaringen kleuren je godsbeeld. We moeten niet alleen focussen op dat expliciete godsbeeld, maar ook het impliciete beeld erbij betrekken. Want dat is van invloed op ons zelfbeeld, zo zeggen de psychologen. Daarbij helpt het niet om strenge godsbeelden weg te poetsen en te vervangen door een liefdevollere variant. Dat helpt theologisch al niet: alsof God als rechter zomaar geneutraliseerd wordt door God als redder. Een Bijbels godsbeeld is geen bouw pakket, waar je zomaar het ene stukje door wat anders kunt vervangen. Psychologisch helpt het ook niet, omdat je dan misschien wel het hoofd van de ander bereikt, maar niet zijn hart. Je zelfbeeld heeft te maken met vertrouwen, met relaties van vertrouwen, met je aanvaard weten. Vanuit christelijk perspectief heeft basisvertrouwen te maken met je aanvaard weten door God. Het woord “weten” is in dit verband trouwens spannend: het klinkt nogal cognitief in onze oren. En bij dat cognitieve zit ten aanzien van godsbeeld en zelfbeeld een netelig probleem. Want is ons godsbeeld vooral een zaak van het hoofd? Dat loopt dan spaak bij je zelfbeeld, want dat loopt doorgaans juist niet langs die rationele route. Gevoelens zijn in de kerk vaak een lastig punt.

Om een voorbeeld te noemen: op scholen waar de catechismus wordt geleerd, vraag ik wel eens: waarom doen jullie dat eigenlijk? Doorgaans krijg ik als antwoord: omdat je de kinderen de Bijbelse leer wilt bijbrengen, en daarvoor is de catechismus een goed hulpmiddel. In vraag en antwoordvorm, nog wel. Maar die vorm zet ons makkelijk op het verkeerde been. Alsof de Bijbelse leer in een overhoring past. Ik krijg bijna nooit als antwoord: omdat we kinderen willen inwijden in het dienen van God. Ik zie mezelf nog zitten, aan de keukentafel op zondagavond. De catechismus erin stampen voor de overhoring van maandagmorgen. Is mij ooit verteld waar ik dat nu precies voor deed?

Ik herinner het me niet. Hopelijk is wel gebeurd, maar het kan zomaar zijn dat het niet gebeurd is. De leer is vooral een verstandelijke exercitie geworden. Hoe is het mogelijk, denk je dan: als die eerste vraag meteen zo uitnodigend is: “Wat is je enige troost, voor leven en sterven”. Niet alleen gericht op je hoofd, maar ook op je hart – je ziel.

Ik maak de toepassing voor vanmorgen: als we met ons verstand met die godsbeelden aan de gang gaan, ontstaat er een bepaald beeld van God. Maar het raakt op de een of andere manier je hart niet. Het wordt niet existentieel. Maar diezelfde catechismus heeft het over geloof in de tweeslag van kennen en vertrouwen. Hoofd en hart bij elkaar dus. Een goede pastor kan hierbij helpen. Een goede psycholoog ook. En een goede vriendin ook. Vanuit Bijbels perspectief zeg ik: je mag elkaar meenemen naar de troon van Gods genade. Je mag elkaar bij het kruis van Christus brengen. Want daar komen al die godsbeelden samen, in dat ene beeld van Christus. Zeker, Hij zal straks de rechter zijn. Maar nu is het – om Paulus nog een keer aan te halen: de tijd van het welbehagen, de dag van het heil. Daar mag je terecht, met je gebutste zelfbeeld.

Realiteit van genade

Dit stelt ons voor de vraag van de realiteit van genade. En, als ik het dan toch even theologisch mag zeggen: naar de werkelijkheid van de rechtvaardiging van de goddeloze. Je wordt voor een goed zelfbeeld niet op jezelf terug geworpen. Waar Christus in je plaats gaat staan, word je bevrijd van je schuld, maar ook van jezelf. Aan jezelf aanvaarden gaat dit vooraf: dat je door God in genade bent aangenomen. Aanvaard zijn en zo jezelf aanvaarden, als mens die geschapen én vernieuwd is naar Gods beeld. Met je mitsen en je maren. Met je zonde en je schuld. Dat is een geloofsbelijdenis: in Christus ben ik kind van God. Zie, hoe grote liefde de Vader ons heeft gegeven, dat wij kinderen van God mogen zijn, zegt de apostel Johannes. Als je dat allemaal op het niveau van het hoofd houdt, dan kan het zo weer afketsen. Maar in het kruisevangelie klopt Gods hart. Niet voor niets liggen de beelden in het Nieuwe Testament zo dicht bij elkaar. In Jezus is God vol van genade. Hoe je ook bent.

Dat vraagt om geloof, en omdat het een geloofszaak is, vraagt het ook om levenslange oefening. Om te geloven en te vertrouwen. Om het met God uit te houden – dat wil zeggen: van Zijn Woord en genade te leven, omdat Hij het met mij uithoudt. En meer dan dat: omdat Hij Zijn eigen Kind gegeven heeft. Een oefening om mijn zelfbeeld toch niet weer te halen uit wat anderen van me vinden of uit wat ik presteer. Een levenslange oefening: ‘o Zoon, maak ons Uw beeld gelijk!’ Maar wel op de leerschool van de Heilige Geest. Hij maakt ons gelijkvormig aan het beeld van Christus.

Praktijk

Ik eindig met een paar woorden van ds. L. Kievit. Bij wijze van toepassing. In zijn prachtige boekje met meditaties, onder de titel “Die geleden heeft”, schrijft hij over Jezus voor Pilatus het volgende: ‘Tot u wordt Hij uitgebracht. (...) Ik breng Hem tot u uit. Wie u ook bent. Mensen, die het zo nauw niet nemen met de gerechtigheid en mensen die de eigengerechtigheid heel ernstig nemen. Tegenover Christus maakt dat niet veel verschil. Hij komt vlak naast u staan. Hij kijkt u doordringend aan. Wat dunkt u van Hem, wat moet u met Hem, wat doet u met Hem. Zulke vragen willen beantwoord worden. Wordt Christus tot ons uitgebracht, dan verrast de Heilige Geest menigeen, die in duizend angsten en noden verkeert. Die niets meer verwacht, ook van de bediening van het Woord niet. Ik kan net zo goed thuis blijven, voor mij is er toch niets bij. De vorst der duisternis doet niet liever dan ons bij Christus vandaan houden en Christus van ons vandaan houden. Daar is Hij. Hij breekt als de zon, door de mist heen. (...) Daar is Hij, en ik mag Hem begroeten. Zoek ik naar woorden, ze zijn in Zijn Woord te vinden. (...) Al waren uw zonden als scharlaken, ze zullen wit worden als sneeuw. Wat moet ik met zulke woorden? Ik mag Hem ermee huldigen. (...) Zie, ik breng Hem tot u uit. Sla uw ogen niet neer. Hef ze tot Hem op, en Zijn liefde spiegelt zich in uw ziel.’

Dr. A.J. Kunz, Katwijk

Vrouwenbond Woudenberg (17.03.18) en Giessenburg (14.04.18)